

Monostori Imre

A katolicizmus

Szekfű Gyula világképében

Hitbéli, világképbeli és politikai nézőpontok

Szekfű születési centenáriumának tudományos rendezvényei 1983-ban úgy zajlottak le, hogy – a különben értékes előadások és publikációk során – érdemben nem esett szó a jeles történész belső, erkölcsi motívumainak meghatározó szerepéről az életműben. Egy évre rá viszont megjelent egy rövid esszé a történész céhen kívüli (szociológus) Nagy (később Nagy J.) Endre tollából, aki éppen ezt a gondolatkört tartotta – már akkor – a szekfűi életmű talán legerősebb belső inspiráló erejének. Ám felvetését és argumentációját teljes hallgatás (közöny?) övezte.¹ (A pár évvel korábban napvilágot látott részmonográfia Szekfűről részletesen foglalkozott családi környezetével, neveltetésével, világképének kialakulásával, iskolai és egyetemi éveivel, ám nem mélyedt el témánk lényeges elemeiben.)² Pedig rendkívül fontos gondolatokat sorakoztat fel Nagy Endre – igaz, vázlatosan – ebben a kis esszéjében, olyanokat, amelyeket jóval később bővebben is kifejt és megerősít³, illetve majd a szokásos tudományos diskurzusban a Szekfű-„témára” már nem a régies módon reagáló újabb gondolkodó nemzedék többszörösen és érdemben bizonyít.⁴

Mit emel ki mindenekelőtt Nagy Endre – már 1984-ben – *Új Forrás*-beli esszéjében? Egyrészt arra mutat rá, hogy a centenárium körüli és az azt megelőző időkben Szekfűnek mint történésznek, s mint történetpolitikai tanulmányokat s publicisztikát is bőven író közéleti értelmiségnek a közelébe jutása érdekében nem a leginkább odavaló kérdésfeltevések motiválják és mozgatják a szakmai közbeszédet. Arról van szó ugyanis, hogy a róla szóló „kontinuitás” és a „diszkontinuitás” mesterséges vitájában egyfelől; másfelől pedig a „fejlődését”, a demokráciához és a liberalizmushoz való „megtérését” bizonygató,

Részlet egy készülő könyvből

1 Nagy Endre: *Az azonosság alakváltozásai*. Szekfű útja a népi demokráciáig. = *Új Forrás*, 1983/4. 53–57.

2 Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetéről és államról. Bp. 1980. Akadémiai. 92–124.

3 Nagy Endre: *Párhuzamos életrajz: Szekfű avagy a túlrealizmus*. = http://jog.unideb.hu/bibo/articles/tanulmányok/nagy_endre_szekfu_a_tulrealizmus.htm

4 Vö. pl. Papp Barbara: *Katolikus történetírás Magyarországon. Szekfű Gyula katolicizmusa*. In: *Szekfű Gyula nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerk. Paksa Rudolf. [Bp.] 2007. Argumentum – Eötvös József Collegium. 127–151. Hatós Pál: *Vallás, szkepticizmus és esztétikum metszéspontján*. A fiatal Szekfű Gyula esszéje Anatole France-ról. = *Kommentár*, 2008/3. 70–78. Erős Vilmos: *Erkölc és államrezon*. Szekfű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata. = *Világosság*, 2008/9–10. 167–174. Hatós Pál: *Szekfű Gyula és a „történelem terhe”*. = *Helikon*, 2009/1–2. 241–262. Ugyanó: *Szekfű katolicizmusa*. = *Múltunk*, 2010/1. 232–257.

az 1945-öt követő magyarországi átalakulást igenlő Szekfűt végül is piedesztálra emelő törekvésekben teljesen a háttérben maradt, illetőleg el is tűnt a nagy történést elsősorban mozgató tényező: a keresztény, közelebről a katolikus morál inspiráló hatása. „Ezt a katolicizmust [...] – írja itt Nagy – nem lehet úgy kezelni mint egy akcidenziát az oeuvre-ön belül, hanem ellenkezőleg, a katolikus világlátás adja a szekfűi oeuvre szubsztancialitását, ez Szekfű eredeti választása.”⁵ Majd hozzáteszi a következőket: „A keresztény természetjog mint politikai világnézet arra szolgál Szekfűnél [...], hogy a pozitív intézményeket és jogot rajta mint értékmérőn megmérjük. Ezen méretett meg a liberalizmus, és találatott könnyűnek, s ugyanez az alapja a fasizmusmal való szembeszállásnak, amelyben »a törvénynek az erkölcsötől való végzetes elszakadását« konstatalja. S ez a politikai világnézet hatja át a Forradalom után minden fejtegetését is.”⁶ Ha e speciális szempont szerint világítunk rá Szekfű életművére, meggyőződhetünk róla, hogy a (katolikus) vallás filozófiai és morális készletesei eszményé tágulva és szublimálódva munkásságának valamennyi korszakában meghatározó erővel vannak jelen.

De valami másféle lelki és szellemi attitűd is erősen jelen van ebben az életműben.

Anatole France „kettős természete”

Szekfű Gyula fiatalkori életének egyik legnagyobb, mondhatnánk, életre szóló élménye a nagy francia író és gondolkodó, Anatole France munkássága volt. Rendkívül alapos és élményszerű nagy esszéje – 27 éves ekkor – 1910-ben jelent meg.⁷ Számára az a legizgalmasabb ebben a személyiségalakulásban, hogyan jutott el France a vallástól a szkepticizmusig, illetve – s ez a „tartalom” talán a legfontosabb itt – valójában mi a tartalma ennek a szkepticizmusnak? Hősét olyan intellektusnak mutatja be, aki „előkelő nyugalommal mosolygott káprázataik után futó embertársain”, szkepszise azonban nem elégedett meg csak a rombolással: „A rút, elhibázott, igazságtalan világot szétrombolta ugyan, de egyes alkotó elemei annyira a szívéhez nőttek, hogy ezeket megtartja magának [...]” S idézi hősét: „A szépség, az erény, a szellem örökké megtartják hatalmukat [...]”⁸ France továbbá tiszteli az észet, ő maga is racionalista, aki képes belátni az emberiséget ért kihívásokra adott emberi válaszok gyengeségét. Tiszteli a tudományt, ám belátja, hogy a tudományban nincs annyi erő, hogy a mozdulatlan társadalmakat változásra készítse. Van ugyan haladás – mondja –, de mi, egyes nemzedékek nagyon csekély befolyással vagyunk rá. Szekfű több fontos következtetést is levon ennek a szellemi magatartásnak a bemutatása és elemzése során. Például azt, hogy „e relativitás egyetlen correctivuma, a miben talán egészen Renan utódjának látszik: a lélekben való hit, a szépnak tisztelete, mely mind csakis akkor foglalhatott el oly nagy szerepet lelki életében, mikor már belátta, hogy tisztán a rationalismus nem elégíti ki az egyes ember oly véges értékű lelki szükségleteit”.⁹ France, folytatja Szekfű – logikus és természetes fejleményként – a „legszelesebb haladók”: a liberalizmus és a szocializmus táborába került. Itt is két ellentétes elem küzdött benne egymással: a szkeptikus és a racionalis-szocialista. Szekfű összegzőként megállapítja: „Skepticismus és hívő szeretet, rationalismus és ironia költői vegyülete tehát Anatole France fölfogása a dolgok természetéről [...]” Nagy élményt jelentenek Szekfű számára hősének a történetírás céljáról és módjáról kifejtett gondolatai. „Mivel az emberi ész fejlődése mellett minden más kérdést mellékesnek tart [...] az emberiség történetét az emberi szellem törté-

5 Nagy Endre: i. m. = Új Forrás, 1984/4. 54.

6 I. m. 55–56.

7 Szekfű Gyula: *Anatole France*. = Budapesti Szemle, 1910. 143. köt. 405. sz. 359–387.

8 I. m. 363–364.

9 I. m. 374.

netére szorítja vissza, s mintha teljesen a XVIII. század embere volna, mely még nem ismert a mai értelemben exact tudományokat, s melyből fakadt még Ranke követelése, hogy a történetírás művészet: így ő is az igazi történet, az emberi szellem története legmegfelelőbb formájának az irodalmi essayt tartja, melyhez nagy írói tehetség és tudós műveltség szükséges [...]”¹⁰

Aligha érdemes bármiféle – egyébként is kétes értékű – „hatásvizsgálati” szándékkal újra kommentálni Szekfű meghatározó szellemi élményét Anatole France-szal kapcsolatban. Annyi mindenesetre enélkül is nyilvánvaló, hogy ez az élmény erős hatással volt a vallásos gondolkodó Szekfű szkeptikusan racionális személyiségére, valamint a később „szellemtörténetinek” nevezett tudományos munkásságára egyaránt.

Nemzeti és népi lélek

1921-ben jelent meg Szekfű összeállításában és előszavával a *Széchenyi igéi* című könyvecske, melyben az összeállító hősének életművéből az erkölcsök és a politikai közhangulat javítására alkalmasnak látszó, íróilag is frappáns kijelentéseket, tanácsokat, bölcs megállapításokat, aforizmákat tár a jó szándékú olvasó elé.¹¹ (Széchenyi-képe már *A magyar állam életrajza* című könyvében kulcsfontosságú helyet és szerepet foglal el 1917–18-ban, s e rendkívüli jelenség ábrázolásának kiteljesítése folytatódik az 1920-ban kiadott *Három nemzedékben*, de a harmincas, sőt a negyvenes években is. A vallási és lelki motívumok mellett természetesen a tágabb értelmű erkölcsiség, valamint a politikai szerep is sokszor említődik, mindahányszor megfontolandó, sőt követendő példaként.) A *Széchenyi igéi* előszavában többek között azt hangsúlyozza, hogy Széchenyinél „a nemzetiség, a magyar államférfiú és reformátor meggyőződése a lélek mélyéből, a vallásos érzelmekből, öröklött faji tulajdonokból hajtott ki”. „Széchenyi keresztény és magyar.” Reformátori működésének az a megfigyelés volt az alapja, amely szerint az akkori Magyarország nem adta meg fiainak azt a lehetőséget, hogy a saját lelkükhöz, „Istenük parancsaihoz méltóan éljenek”. Merthogy – ért egyet Szekfű itt Széchenyivel – „a magyar nemzet [...] nem egyéb, mint magyaros formában meglevő erkölcsös élet”.¹² Vagyis: a történelmi helyzetek, állapotok, események és változások nagymértékben transzcendens módon vannak meghatározva, s ennek a szellemnek és szemléletnek a nem értése vagy figyelmen kívül hagyása tényleg vezet a történelmet és a politikust, de a mindennapi embert is. S ha ez így van – vonja le a saját szemszögéből érthető és helyes következtetést Szekfű –, a céhes történetek fő feladatai közé tartozik a katolikus történetírás megerősítése és befolyásának növelése. Számos esszéjében (és publicisztikájában is) szorgalmazza ezt, következetesen, ambiciózusan; sőt személyében ennek az irányzatnak fő képviselőjét figyelhetjük meg, aki számos szakmai területen s a gyakorlatban is – például az esztergomi Katolikus Nyári Egyetem egyik fontos vezetőjeként, fő szervezőjeként a harmincas években, valamint a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége s a *Regnum* című egyháztörténeti évkönyv megalapításával – valóban példát mutat a katolikus gondolat tudományos és hétköznapi terjesztésére, elmélyítésére.

10 I. m. 378–379.

11 *Széchenyi igéi*. [Összeáll.] Előszó Szekfű Gyula. Bp., 1921. Pallas Irodalmi és Nyomda Rt. A harmincas évek közepén újabb, lényegesen bővebb válogatást állít össze (*A mai Széchenyi*. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Vál., szerk., bev., jegyz. Szekfű Gyula. Bp., 1935. Révai.) A tanulmányértékű és erősen aktualizáló bevezetőben olvashatjuk: „Széchenyi nemzeti erkölcsa a keresztény erkölcs, mely a felebaráti szereteten épül, és amelynek az életben megvalósítása úgy az egyén, mint a nemzeti közösség számára a tökéletesedés lehető legmagasabb foka.” I. m. 9.

12 *Széchenyi igéi*. 5., 6., 7., 18.

1927-ben – a nagy jelentőségű, „reformkonzervatív” társadalmi és politikai folyóirat, a *Magyar Szemle* főszerkesztői feladatvállalásának évében – áttekintő vázlatot tesz közzé egy katolikus orgánumban a magyarországi katolikus történetírás történetéről. Itt is fölbukkan a szerző egy másik nagy ideája, a katolikus történelemformáló erők jótékony szerepe Magyarország nagy konszolidációjában a 18. század folyamán. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg a következőket. *„Végtére is ez a korszak az, amikor a 17. század nagy belső harcai után a magyar katolicizmus vette át az ország vezetését, és csak miután benépesíté és művelhetővé tette, miután államiságát konszolidálta és műveltségét újra becsatolta Közép-Európa műveltségébe, adta át a százados munkával helyreállított Magyarországot a liberális korszaknak.”*¹³ Aligha kell külön értelmeznünk itt a 17. század „nagy belső harcainak” politikai és történelmi tartalmát (a rendi-függetlenségi harcok egymást követő hullámain) vagy a keresztény katolikus, valamint a „liberális” szellemi, gazdasági és társadalmi viszonyok értékeiről sugallt – máskor és máshol számtalanszor kifejtett – szekfűi alapképletet. Néhány évvel később – éppen a már szóba került esztergomi Katolikus Nyári Egyetem tervezett nyitányát beharangozó cikkében (a harcosan konzervatív katolikus Bangha Béla által szerkesztett kétheti lapban) – a magyar katolikus közvélemény gyenge állapotáról értekezik. Megállapítja, hogy a magyar közélet messze távolodott a katolikus világképtől és értékvilágtól, s mivel a mindennapi katolikus élet a magyar társadalom talaján áll, benne is mind-mind megtalálhatók ennek a beteg társadalomnak a szimptomái. A „közvélemény” nem ismeri a valódi főlemelkedés felé vezető, a katolikus egyház szerint helyes törekvéseket, utakat és lehetőségeket, tudatlanul sodródik, sokszor téves tanokat vall. A protestáns egyházak lépéselőnyben vannak propaganda és mozgósító erő tekintetében. A társadalmi megújulás elengedhetetlen feltétele a magyar katolikus hitélet megújulása. Végül a szerző vázolja a megújulandó katolikus történetírás előtt álló fő szakmai kihívásokat és feladatokat.¹⁴

A vallási felekezetek igaz tagjai nem egymás ellen küzdenek a mai Magyarországon – mondja a szerző –, hanem keresik a szintézis lehetőségét. Szekfű a szociális feszültségek csökkentésének lehetőségét XI. Pius pápa enciklikájában, a *Quadragesimo anno* útmutatásaiban látja, s ezt ajánlja a széles közvéleménynek is. (Ez az enciklika 1931. május 15-én kelt, s többek között állást foglal abban, hogy a társadalom gazdasági szabályozórendszere nem lehet sem a szabad verseny, sem az osztályharc, hanem a szociális igazságosság és a szociális szeretet.) *„Bizony mondom – teszi hozzá Szekfű –: a Quadragesimo anno elvei szerint megreformált magyar társadalom a kapitalizmus önzésétől hatályosan megvédett munkással, a keresztény elvek szerint megváltozott jövedelemelosztással és politikával elérné a boldogulás maximumát, mely a mai korban s a mi mai helyzetünkben lehetséges.”* Mindezeket a ciszter atyák által vezetett *Foederatio Americana*, a katolikus egyetemi és főiskolai hitéleti és szociális egyesület társadalmi közlönyének hasábjain teszi közzé.¹⁵ A katolicizmus közvetlen nemzeti jelentőségéről szólva azt állapítja meg ugyanitt, hogy ennek a világképnek az univerzalizmusa eredendően a nemzeti és népi lélek *„ezeréves talajából nőtt ki”*, következésképpen számunkra *„ezen az ősi magyar talajon hozza létre a nemzeti erők megújíthatóságát”*.¹⁶

13 Szekfű Gyula: *A katolikus történetírás Magyarországon*. In: *Magyar Katolikus Almanach*. [H. n.] 1927. [K. n.] 700.

14 Szekfű Gyula: *Van-e katolikus közvéleményünk?* = *Magyar Kultúra*, 1932. szept. 5. 161–165. L. még Molnár Antal: *A magyar katolikus egyháztörténet-írás megújulási kísérlete a két világháború között*. Szekfű Gyula és Vanyó Tihamér kapcsolata. In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Bp., 2007. Argumentum–Eötvös Collegium. 79–90.

15 Szekfű Gyula: *Magyarság és katolicizmus*. = *Emericana*, 1933/1–5. 2.

16 I. m. 3.

Szekfű Gyula katolicizmusa a németországi, hitleri fordulat után harcos jelleget öltött. A szabadság, az emberi méltóság, a demokratikus politika gondolata, a személyiség védelme, a személyiséghez fűződő emberi jogok kérdése számos alkalommal kerül terütekre publicisztikájában. Az egyik sokat mondó megnyilvánulása ennek a harcos katolicizmusnak az 1935 decemberében írott *Karácsonyi üzenete* a Katona Jenő szerkesztette („aktív, katolikus orgánus” alcímű) *Korunk Szava* című lapban.¹⁷ A katolikus egyház – mondja itt a szerző – hosszú évszázadokon keresztül védte „az emberi egyéniség felelőségét, a szabad akaratot”, s a karácsonyi jászolnál ledőltek a „társadalmi, népi, faji korlátok”. „Egyéniségtisztelet és nemes humanizmus ilyképpen keresztény öröksége a mai Európának, kétezer esztendő aktívuma az emberiség vezető népeinek.” S következik a politikai harci mezőre állás Szekfű részéről: „Egyéniség, humanizmus a kereszténységgel egyidős ősi eszmék, az ő politikai kifejeződésük az újkor keresztény színezetű demokráciája, s mindezek felhasználásával bünt bűnre halmozhat bármely irány, a francia konventtől a liberális polgári demokrácián át a marxizmusig, de arra nem képes egyik sem, hogy az eszmét megrontsa és fényét elhomályosítsa. [...] Ha egyéniség és humanizmus a kereszténységből folyó, vele belső, szerves kapcsolatban levő ideák, akkor könnyen megértjük a mai egyéniségtagadó és a humanizmust mint dekadens finomkodást elítélő új szellemiséget. Ennek három formájának, a vörös, barna, fekete diktatúrának élén csupa agnosztikus ember áll, akiknek a kereszténységgel alig van egyéb kapcsolatuk, minthogy azt időnként propagandisztikus szükségletből emlegetik.” S ahol a kereszténység nem él az emberek szívében – figyelmeztet a cikkíró –, ott előbb-utóbb a keresztény szabadság is megszűnik.

A magyar köztörténeti viszonyok komorodásával Szekfűnek a keresztény értékvilágról vallott nézetei s ítéletei is komorodnak. Már az Anschluss és az első zsidóellenes törvény után vagyunk, midőn 1939 januárjában cikket jelentet meg (a *Korunk Szava* utódjaként létrejött antinácista módon németellenes színezetű kétheti lapban) a *Jelenkorban*¹⁸ (melynek szerkesztőbizottságában ő maga is ott van, a főszerkesztő Katona Jenő maradt). A cikk a Hit és az Értelem megszemélyesített kategóriáit elemzi, a tőle megszokott lendülettel, rámutatva e két fontos (lehetséges) emberi princípium egymástól elszakadásának jelenségére, s az abból fakadó egyéni és társadalmi veszedelmekre. Legfőképpen a kereszténység fogalmának formálissá koptatása s eredeti tartalmának kiürítése ellen szólal fel: „Így kaptunk keresztény fővárost, keresztény egyesületeket, keresztény szabót és órást, sőt őskeresztény textileseket is.” Végül – mondja itt Szekfű – a kereszténység eredeti jelentése, a krisztusi teljesen elkopott, egészen odáig, hogy már nem fejezett ki egyebet, „mint a zsidó ellentétét”. Következésképpen: helyre kell állítani az Értelem és a Hit egységét, hogy ezáltal a szabadság és a demokrácia is erősödjék. (S a „keresztény demokrácia” fogalomból elégséges csak a „demokrácia” – jegyzi meg.) Ugyancsak a *Jelenkorban* publikálja a *Machiavelli Il principe* című munkájának 18. fejezetéhez fűzött észrevételeit. A téma közismert: az államvezetés eszközei, valamint az erkölcsösség, Szekfűnél természetesen a keresztény etika. Le is vonja a következtetést: hogy tudniillik Machiavelli és kora előtt a gonosz cselekedetek más megítélés alá estek, mint manapság. „Korábban, amíg az államot kereszténynek és emberinek tartották, ezek az elkerülhetetlen cselekedetek emberi bűnöknek minősültek; azóta, hogy az állam a »bestiák« társaságának tekintetett, erényekké váltak; az állat lett a mintakép.”¹⁹ Határozott, sőt kemény kritika ez Szekfűtől, politikai állásfoglalás a keresztény erkölcs szemszögéből a tőle megszokhatott nevelő céllal.

Ugyanebbe a gondolati fő vonalba illeszkedik ugyanebben a folyóiratban az egyénnek, a személyiségnek mint az egyik fő keresztény értéknek a hangsúlyozása, mégpedig ere-

17 Szekfű Gyula: *Karácsonyi üzenet*. = *Korunk Szava*, 1935. dec. 15. 417–419.

18 Szekfű Gyula: *A kísértésben*. = *Jelenkor*, 1939. jan. 1–15., 5–6.

19 Szekfű Gyula: *Il principe, cap. XVIII*. = *Jelenkor*, 1940. febr. 1., 2.

dendően a természetjog egyik tételéből levezetve: „az emberi egyéniség nem pusztá fikció, nem 19. századi, liberális kitalálás, hanem a halhatatlan lélek földi korrelátuma”, amely önálló entitás, nem alkuszik, nem adja meg magát, nem fokozza le önmagát. Holott a „kollektív világ” nemcsak „felneveszt egyéni életeket, hanem letör, elnyom, megsemmisít is”. Az egyén kénytelen saját belső hangjaira figyelni, hogy ezt elkerülje, annál is inkább, mivel jönnek a kollektív parancsra hazudozók, csalók, csábítók.²⁰

Elvi jelentőségű s történeti mélységű Szekfűnek a magyar katolikus történetfelfogást – lényegét érintően – a teljesség igényével bemutató tanulmánya.²¹ Leszögezi, hogy itteni előadásának kiindulópontja a katolikus egyházzal egyezik meg. Önmaga válaszát is megnehezíti saját kérdésével, amely nemcsak filozófiai értelemben érvényes, de helyes válasz esetén a sok viszontagságot felmutató magyar történelem értelmezéséhez is közelebb vihet, azaz: „hol az Igazság a történelemben?” A szerző szó szerint Ádámhoz és Évához megy vissza, midőn leszögezi, hogy a gonoszság uralma „az eredendő bűn óta vált szabaddá a földön”. Ám Jézus megváltotta az embert, s ezzel lehetővé tette, hogy az ember saját államát is megjavítsa. A természetjog értelmében (melyet Jézus beszédeiből is ismerhetünk) ugyanis „van egy erkölcsi természetörvény, amelyből következik, kell következnie minden jogi és társadalmi szabálynak és intézménynek az emberek között. [...] A kívánalmak elsősorban az emberek egyenlőségére és szabadságára vonatkoznak, és azt mondják, hogy a természetes állapot szerint nincsen úr és szolga vagy rabszolga, s hogy a vagyoni és hatalmi különbségek sem felelnek meg az ősi természetjognak.”²² Maga Jézus is a természetjog elveit és kívánalmait állította a közép-pontba evangelizáló munkálkodása során, s az egyház története azt a példát mutatja, hogy a katolicizmus és a katolikus egyház a történelem folyamán ennek a természetjognak a követésével próbált – nemcsak elvi, hanem gyakorlati síkon is – az emberi szabadság, igazságosság, méltóság és méltányosság törvényei szerint ítélni s példát mutatni. Az újkorban a profán természetjog kifejllesztette – a felvilágosodott abszolútizmus korában – „az emberek szabadsága és egyenlősége tanát, a szabadságjogok egész rendszerét (s most következik egy fontos elhatárolódás a szekfűi érvelésben), mely aztán a 19. század liberális és demokratikus államrendezésének lett ideologikus, de sajnos igen kevésbé megvalósított alapjává”.²³ Azaz: a modern liberális demokráciák nem tudták teljesíteni a természetjog eredeti kívánalmait. (Szekfű Gyulának a modern liberalizmus – nota bene: eltorzult liberalizmus – kritikai értelmezésével kapcsolatos sorozatos állításai, az akkor is, később is sokat emlegetett „liberalizmusellenessége” nem érthető meg a katolicizmusának is az egyik fő pillérét jelentő

20 Szekfű Gyula: *Izmosodik az egyén!* = Jelenkor, 1940. máj. 1–15., 5–6. (A Bánffy Miklós és Kós Károly szerkesztette kolozsvári *Erdélyi Helikon* nagy jelentőségűnek tartja Szekfűt, „a legnagyobb élő magyar történész” szóban forgó határozott állásfoglalását. Vö. Gál István: *Magyar folyóirat szemle.* = Erdélyi Helikon, 1940/6. 418.)

21 Szekfű Gyula: *Magyar katolikus történetfelfogás.* In: Katolikus írók új magyar kalauza. [H.é. k.n.] [Bp., 1941]

22 I. m. 401. Ekkortájt írt cikkeiben többször hozza szóba Szekfű a természetjog kívánalmait. *Ünnep előtt* című cikkében a 150 éve született Széchenyi szellemét idézi, s reá hivatkozik. „A természetjog tudvalevőleg a keresztény világnézetnek akkor is, ma is alapállása, s ez a természetjog minden kivétel és mentséget elutasítva követeli az emberi személyiség tiszteletét, az emberi test és annak tagjai teljes sérthetlenségét.” Legteljesebben, egyszersmind leginkább közérthetően a *Népszava* híressé vált 1941. karácsonyi számában megjelent *A szabadság fogalma* című írásában foglal állást. „A természetörvény szerint nincs úr és rabszolga; nincs munkára ítélt alsóbb osztály és élvezetre jogosított felsőbb; nincs alacsonyrendű nép, amelynek csak engedelmesség a kötelessége, és nincs olyan nép sem, amely hegemoniára született volna és azt joggal gyakorolhatná.” Ugyancsak a természetjogot hozza fel eligazító érvként mint a vallási villongásokat is mérsékelő, a mindennapi életet is békésebbé tevő erkölcsi mércét. (Vö. pl. *A holnap.* = Magyar Nemzet, 1942. április 5.)

23 I. m. 402.

természetjogi erkölcsi tartalmak ismerete, illetve szerepe nélkül. Az elmúlt évtizedekben – különösen a „rendszerváltozás” előtt, de még utána is – ellene megfogalmazódott bírálatok nagy része figyelmen kívül hagyta ezt a fontos összefüggést, ebből következően ezek a kritikák rendre felemás, vagy éppen hamis eredményt hoztak.)

Szent István királyunk államának – folytatja szóban forgó írásában (Magyar katolikus történetfelfogás) gondolatmenetét a szerző – „a keresztény gondolat a központja”, az Intelmek az evangélium és a természetjog parancsaira épül, törvényeiben „minden hivatásról gondoskodik”, karitatív tevékenysége példamutató.²⁴ Bár halála után csak korlátozva érvényesültek ezek az uralkodói erények, maga az egyház továbbra is betöltötte eredendő hivatását, a pápa és híhű magyarjai között az érzelmi és érdekközösség századokon keresztül fennállott. Szekfű magát a Szent István-i államot is a katolikus világmép és gyakorlat fő elemeiből vezeti le. Nemcsak annak közvetlen hatalomgyakorlási „technikái” de az államiság hagyományozható és aktualizálható ismerveinek tekintetében is. (Megjegyezzük: e szóban forgó tanulmányt már a bécsi döntéseket követő időben írta Szekfű, s az is látható, hogy nagy szellemi koncentrációval valamennyi ekkori írásában igyekszik indokolni a magyar területi revízió jogosságát, illetőleg a legszélesebb nyilvánosság elé tárni – újra – önmaga egyik történelmi axiómáját: a magyar kisebbségi politika sok száz éves történetének „természetjogi” pozitívumait.) A Szent István-i állam – folytatja Szekfű – mai törekvéseinknek is szimbóluma, s három fő vonatkozásban határozhatja meg a magyarság törekvéseit. Az első az állami függetlenség – nyomatékosítja újra –, a második a természetjogon alapuló viselkedés az állampolgárokkal szemben, a harmadik: a nemzetiségi kisebbségeink igényeinek kielégítése anélkül, hogy a magyar nép feltétlen vezető szerepe csorbát szenvedne.

A Magyar katolikus történetfelfogás következő nagy témája – egyben a szerző egyik rendkívül fontos érvelési eszköztára nagy történelmi munkái során – a katolikus és protestáns együttélés történelmi értékelése.²⁵ Leszögezi, hogy Magyarországon az újkorban a protestantizmus „hatalmas történetképző erő volt, a magyarság neki is sokat köszönhet”, ugyanakkor „a katolikusoknak nincs okuk a protestánsokat nemzeti szempontból erősebbeknek, lelkesebbeknek, jobb magyaroknak tartaniok, mint önmagukat”. A magyar történetírásban – a szabadságideák torzító hatásának következtében – kialakult egy vonulat, amely szerint: „különösen a 17. és 18. századot illetőleg a protestáns, kuruc magyarság lett a jó magyar, a katolikus pedig az esendő, elesett, labanc, rossz magyar”. A történelmi vizsgálódások azonban azt mutatják, semmi ok nincs arra, hogy „a történet katolikus magyarjait a protestánsoknál rosszabb hazafiaknak tartsuk és miattuk szégyenkezzünk”.²⁶

Kereszténység és társadalmi demokrácia

A *Magyar Szemle* 1943. szeptemberi számában jelenik meg Szekfű akkori politikai gondolkodásának egyik legjellemzőbb megnyilvánulása, a *Ma és száz év előtt* című politikai esszé (amely írás közvetlen előzménye az 1943 és 1944 fordulóján írt *Valahol utat veszítettünk* című, nagy hírű cikksorozatának). E munkájának időzítése kézenfekvő: már az egy hónappal korábbi szárszói találkozó (amelyen Szekfű jelenléte a szervezők részéről nem volt kívánatos) abban a tudatban zajlott, hogy Magyarország a háborút elvesztette, s Szekfű és szellemi köre sem gondolhatta ezt másként. A fő kérdés minden gondolkodó

24 I. m. 404–405.

25 I. m. 413.

26 I. m. 414–415.

értelmiségi fejében ugyanaz volt: hogyan tovább a valószínű szovjet megszállás ideje alatt és után.

A fő téma ebben a *Magyar Szemle*-beli Szekfű-írásban: miképpen biztosítható a nemzeti akarat a parlamentarizmus körülményei között. Nagy hírű elődjére – egyik kedves történetírójára –, Szalay Lászlóra hivatkozik, s egyetértőleg idézi fontos megállapítását, amely szerint a központi kormányzat és a parlament hibáit „a községi rendszer fennállása mellett a szabadságjogok is elegendőképpen paralizálhatják”. Szalaytól mást is tanulhatunk: ő „még jól ismerte az emberi jogoknak a természetjoggal való kapcsolatát”.²⁷ S ezen a csapáson futtatja tovább cikkét a szerző. Az első kérdés: milyen eszközökkel és elvekkel biztosítható a parlamentnek mint népképviselőnek természetjogi is kifogástalan (a magasabb erkölcsi szempontoknak is megfelelő) működése. Szalay László még tudta, hogy a kereszténység által elismert természetjog volt a kútfeje a liberális szabadságesszméknek is. Márpedig a természetjog törvényei – miként azt XII. Pius pápa is megerősítette – az állam felett állanak, mivel „a természeti törvény Isten szent és sérthetetlen törvénye”. A gyakorlatban működő – elromlott – liberális demokrácia végleg megbukott: nem tudta érvényesíteni a természetjogból fakadó erkölcsi kötelezettségeket.²⁸ A második momentum e cikkben a községi önkormányzat „végtelen fontosságát, államépítő és emberi szabadságot fenntartó szerepét” érinti (Alexis de Tocqueville híres könyvére hivatkozva). Ez az elv – például a helyi szövetkezeti társulási formák is – a legfontosabb nemzeti feladatok közé tartozik. A harmadik lényeges kérdés e tanulmányban a parlamentarizmus, melynek népképviselői elv szerint kell működnie. De ez még kevés – lép ezen rögtön túl Szekfű –, ugyanis „az utóbbi 70–80 esztendőben a magyar demokráciának minden baja abból származott, hogy csak parlamenti demokrácia volt, s mögötte nem állott az egész társadalom demokratikus meggyőződése”.²⁹ Azaz: kívánatos a széles körű társadalmi demokrácia (annak keresztény válfaja) megteremtése. És ez az akkori végső pont, ahova ebben az esszéjében Szekfű Gyula eljut. Ezek, mondhatnánk úgy is: korszakzáró gondolatok és kívánalmak. 1943-ban. Szekfű gondolkodásában szervesen termelődtek ki ezek a személyes állásfoglalások, és váltak társadalmi és politikai érvényűvé, mégpedig a keresztény alapértékek elfogadásának és képviselőtének következtében. Nehéz lenne ebben a folyamatban – a húszas évek elejétől a negyvenes évek elejéig – szervesen, nem az eredeti szekfűi intuícióból, nem Szekfű katolicizmusából, és ennek folyamatos megvallásából, „működtetéséből” fakadó elemeket vagy vonalakat találni; mindez együtt sokkal inkább folyamatosan épülő, ám mindvégig koherens világképről tanúskodik.³⁰

27 Szekfű Gyula: *Ma és száz év előtt.* = *Magyar Szemle*, 1943. szeptember. 114.

28 I. m. 116–117.

29 I. m. 118–119.

30 A témának a Szekfű történetírói munkásságát érintő részéről I. Csapodi Csaba: *Katolicizmus.* In: *Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára.* [A *Magyar Szemle* 1943. májusi számának különkiadása.] Bp., 1943. *Magyar Szemle Társaság.* 40–51., valamint Papp Barbara: i. m.